

SOSYOLOJİK BİR SORUNSAK OLARAK 1864 KAFKAS GÖÇMENLERİNİN ANADOLU'YA İSKÂNİ

İlyas ATASOY¹
Kemalettin TAŞ²

ÖZET

Rusya, prenslikten imparatorluğa geçiş sürecinde sıcak denizlere inme idealinin gerçekleşmesinin önündeki yegâne engelin stratejik önemi haiz olan Kafkasya'nın işgaline yönelik yaklaşık üç yüz yıl süren ekonomik, siyasi, askeri, sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik baskı ve yıpratma politikası izledi. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya'nın işgalini tamamlayan Çarlık Rusya, zorunlu göçe tabi tuttuğu otokton halktan boşalan bölgelere Hristiyan nüfusun iskanını gerçekleştirerek Kafkasya'nın demografik yapısını kendi lehine çevirdi. 1864 Kafkas-Rus savaşını kaybeden ve göçmen konumuna düşen Kafkasyalıların zorunlu kitlesel nüfus hareketi, kendileri için uygun olduğu düşünülen Osmanlı toprakları istikametinde başladı.

Göçmenler ile ilgili işleri yürütmek için kurulan "Muhacirin Komisyonu" sorumluluğunda çıkarılan kanunnameler ve yayınlanan talimatnameler doğrultusunda göçmenlerin kalıcı iskanları sağlanmaya ve ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak göçmenlerin yerleştirildikleri arazilerin yerli halk tarafından kullanılması, konar-göçer ve yerleşik halk ile göçmen nüfus arasında adli ve idari problemlerin yanı sıra sosyal ve kültürel uyum sorunlarını da beraberinde getirmiş ve 1864 Kafkas göçmenlerinin Anadolu topraklarına iskânının sosyolojik bir sorunsal olarak ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İskân, Kafkasya, Göçmen, Göç

¹ İlyas Atasoy, Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, atasoy_ilyas_55@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4814-6634, (Sorumlu Yazar).

² Kemalettin Taş, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, kemalettintas@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8759-5147.

THE SETTLEMENT of 1864 CAUCASIAN IMMIGRANTS to ANATOLIA as a SOCIOLOGICAL ISSUE

ABSTRACT

During the transition from a principality to an empire, Russia followed a policy of economic, political, military, socio-cultural and socio-psychological pressure and attrition, which lasted for three centuries, towards the occupation of the strategically important Caucasus, which was the only obstacle to the realization of the ideal of landing on the warm seas. Tsarist Russia which completed the occupation of the North Caucasus and South Caucasus turned the demographic structure of the Caucasus in its favour, by resettling the Christian population to the regions vacant from the autochthonous people, which was subjected to forced migration. The forced mass movement of Caucasians, who lost the 1864 Caucasian Russian War and became immigrants, started in the direction of the Ottoman lands, which were considered suitable for them.

In line with the laws and regulations issued under the responsibility of the "Immigrant Commission", which was established to carry out the affairs related to the immigrants, it was tried to ensure the permanent settlement of the immigrants and to meet their needs. However, the use of the lands where the immigrants were settled by the local people brought along judicial, security, social and cultural harmony problems between the nomadic and settled people and the immigrant population and caused the resettlement of 1864 Caucasian immigrants to Anatolian lands as a sociological problem.

Key Words: Settlement, Caucasus, Immigrant, Migration

1. GİRİŞ

Anadolu, tarihin ilk dönemlerinden günümüze kitlesel ve kitlesel olmayan, çoğunlukla dıştan içe ve yoğun olmamakla birlikte içten dışa doğru gerçekleşen nüfus hareketlerinin çekim merkezi konumunda olmuştur. Bu topraklar, yaklaşık üç yüz yıl süren Kafkas-Rus Savaşları'nın tetiklediği 1864 Kafkas göçünün de önemli kalıcı iskân duraklarından. Anadolu topraklarına yönelik Kafkas göçünün gerçekleşmesinde başat rol oynayan Kafkas-Rus savaşlarının başlamasında, Kafkasya'nın coğrafi yapısı, Rusya ile sıcak denizler arasındaki stratejik konumu, yeraltı ve yerüstü zenginliklere sahip olması gibi unsurlar etkili olmuştur.

Çarlık Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının gerçekleşmesi için hakimiyet altına alınması elzem olan; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesiştiği jeo-politik ve jeo-stratejik önemi haiz; yeryüzünün "Bereketli Altın Kuşağın"da yer alan (Bi, 2011: 95) coğrafyaya Eschylus ve Herodot zamanından bu yana Kafkasya adı

kullanılmaktadır (Baddeley, 1989: 19). Doğal sınırlarını, kuzeyde Don ve Volga nehirleri, güneyde Aras nehri, doğuda Hazar Denizi ve batıda Azak Denizi ile Karadeniz'in oluşturduğu, Kafkas Dağları'nın kuzey ve güney olarak ikiye ayırdığı Kafkasya'nın (Kuş,2021: 11) kuzeyde kalan kısmına Kafkasönü, Kuzey Kafkasya, güneyde kalan kısmına ise Kafkasardı, Transkafkasya veya Güney Kafkasya adı verilir (Özsaray, 2012: 21).

Kafkasya'nın coğrafi yapısı, bölge otokton/yerli halkının karakteristik özelliklerinin oluşmasına, bireysel, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik hayatlarının şekillenmesine, özellikle sıcak denizlere ulaşma arzusunda olan Rusya ile diğer büyük devletlerin Kafkasya üzerine geliştirdikleri dış siyasetlerine doğrudan etki etmiştir. Ayrıca, Kafkas sıra dağlarının yalçın ve engebeli, vadilerinin dik ve derin, ırmaklarının geniş çaplı ve coşkulu akması, ormanlarının sık ve gür olması yerli kabilelerin düşmanlara karşı savunma gücünü artırırken, aynı zamanda küçük beylikler şeklinde teşkilatlanan Kafkasyalıların bir araya gelerek siyasi birlik kurmalarını engellemiştir (Baddeley, 1989: 19-20). Bu durum Çarlık Rusya'nın Kafkasya'yı işgal sürecinin uzamasına etki etmiştir.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren önemli ticaret ve göç yolları üzerinde bulunan Kafkasya'da halen Kafkas, Ari ve Turani ırka mensup milletler yaşamaktadır (Berkok, 1958: 129). Araştırmanın konusunu teşkil eden "1864 Kafkas Göçmenleri" başlığının kapsamı, bölgenin yerli nüfusunu oluşturan Adige, Abaza, Çeçen, Dağıstanlılar, Osetler ve bu toplumları oluşturan boylarıyla sınırlandırılmıştır.

1864 Kafkas-Rus savaşları Kafkasyalıların mağlup olmasıyla sonuçlanmış, Rusya'nın yayılcı politikası bölgenin tamamen işgaliyle amacına ulaşmıştır. Savaşların doğal sonuçlarından biri olan kitlesel nüfusun yer değiştirmesi şeklinde ifade edilen büyük göç hareketleri, Kafkas yerlilerin kadim yaşam alanlarından Anadolu toprakları yönünde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 1864 kitlesel zorunlu göçe maruz kalan, günümüzde varlıklarını Türkiye'de devam ettiren Kafkasyalı göçmenler hakkında genel bilgi sunmak, araştırmanın ifade edilebilirliği açısından faydalı olacaktır:

M.Ö. birinci bin yılda oluşmaya başlayan Meotlar, Zihler ve Kasoglar gibi Kuban havzasında varlıklarını devam ettirmiş olan eski toplulukların çekirdeğini oluşturduğu Adigelerin bilinen boylarından bazıları; Abadzehler (Abzeh), Bejeduğlar, Janeler, Mahoşlar, Yegeruhaylar, Natuhaylar, Çemguylar (Temirgoy), Şapsığlar, Hatukaylar, Vubihlar, Besleneyle ve Kabadeylelerdir (Betrozov, 2009: 207-208). Farklı lehçeleri olan ve Adigabze olarak isimlendirilen dili konuşan

Adigeler, günümüzde 1864 büyük göç sonrası anavatanları Kuzey Kafkasya dışında Türkiye, Suriye, Ürdün, Mısır ve Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşamlarını sürdürmektedirler (Özsaray, 2012: 25)

Günümüzde kullanılan Abhaz-Abaza adı Kafkasya’da yaşamaya devam eden “Baskhea”, “Bask” adlarını ifade eder. Cihî bölgesinin güneyinden başlayarak İngur Nehri’ne kadar uzanan sahil şeridinde yer alan (Berkok, 1958:142, 165, 166) Abazalar, M.Ö.12. Yüzyıllarda kurulan Kolkhide Krallığı’nı kuran halklardan birdir (Özsaray, 2012: 26). 1864 zorunlu büyük göç dalgasıyla Abhazy’a’dan Osmanlı topraklarına göç eden Abhazyalıları “Apsuva”, Kuzey Kafkasya’dan gelen ikinci gruba ise “Aşharuva, Tapanta veya Başhağ” ya da kısaca Abhazyalı Abazalara “Abhaz”, Kuzey Kafkasyalı Abazalara “Abazin” denilmektedir. Türkiye’de “Abaza” adı, ayırım yapmaksızın tüm Abhazyalıları için kullanılmaktadır (Kaya, 2011: 76,77).

Kuzey Kafkasya’nın orta kesimlerinde yaşayan Çeçenler ise Alanlar’ın torunları kabul edilen, Terek ve Ardon Nehri’nin oluşturduğu havzada ikamet eden Asetinler (Osetler), ve Lezgiler, Avarlar, Laklar (Gazi Kumuklar), Dargiler gibi Dağıstan halkları (Özsaray, 2012: 27-28) da Adige ve Abazalar gibi Çarlık Rusya tarafından Osmanlı topraklarına göç ettirilmişlerdir.

Kafkasya’da binlerce yıldır yerleşik olarak yaşayan Kafkas halklarının Çarlık Rusya tarafından Anadolu’ya doğru sürülerek göçebe konumuna düşürülmesi, farklı zaman dilimlerinde sosyal yapı unsurlarında ortaya çıkan nitelik ve nicelik farklılaşması (Erkal, 2011:220) ya da başka bir deyişle sosyal yapıda zamanla ortaya çıkan değişik yöndeki farklılaşmalar (Erkal-Baloğlu, 1997:224) şeklinde ifade edilen sosyal değişmeyi de beraberinde getirmiştir.

2. İSKÂN PROBLEMATİĞİNİ AKTİFLEŞTİREN DİNAMİKLER

1864 Kafkas-Rus Savaşları sonrası Anadolu yönünde gerçekleşen zorunlu kitlesel nüfus hareketleri sonucunda ortaya çıkan iskân problemini aktif hale getiren dinamikler olarak; sosyolojik araştırma konularından olan iskân ve göç olgusuyla birlikte, Rusya’nın sıcak denizlere inme politikası ve bunun sonucunda Kafkasya’nın işgaliyle ortaya çıkan yeni yerleşim alanlarında kendini gösteren iskân sorunu sayılabilir.

Sözlükte sakin kılma, oturtma, ev sahibi etme ve yerleştirme gibi anlamlarda kullanılan (Devellioğlu, 2020:518) iskân, coğrafi terim olarak

ise beşerî her türlü yerleşmeyi içine alır (Günay, 2021: 21). Göç kavramının ise değişen zamanlarda farklı tanımlamaları yapılmıştır. Örneğin Türk Dil Kurumu'na göre göç, “Ekonomik, toplumsal, siyasal sebeplerle bireylerin ve toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmesi işi, taşınma, hicret, muhaceret” (TDK, 2016) gibi anlamlara gelmektedir. Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ise göçü, “Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içerisinde süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dahildir.” şeklinde tanımlar.

2.1. Rusların Sıcak Denizlere İnme Hayali

Rusya'nın tarih sahnesine çıkış tarihi, 5.yüzyıldan itibaren Slav kabilelerinin bugünkü Rus coğrafyasına göç etmesiyle başlatılabilir. 9. yüzyılda İskandinavyalılar tarafından Novgorod ve Kiev merkezli ilk Rus Devleti (Kievan Rus) kuruldu. Bir yukarı Orta çağ devleti olan Rusya'ya Hristiyanlığı 998 yılında (Yüksel,2014: 42), Büyük Prens Vilademir'in kabul ettirmiştir (Baddeley,1989:36).

Kiev Devleti olarak da bilinen ilk Rus Devleti, 1237-1240 yılları arasındaki Moğol istilasının da etkisiyle 13.yüzyılda yıkıldı (Yüksel,2014: 42). Moskova, Kiev merkezli lokal yönetimler şeklinde ifade edilebilecek Knezlikler, Moskova Büyük Prenslükler'in yönetimi altına girmeleri ve Moskova Prensi III.İvan'ın (1462-1505) Orta çağ Rusyası'nın iki ana merkezi olan Moskova ve Novgorod'u 1478'de birleştirmesi, Moskova Prenslüğinden Çarlık Rusya'sına doğru evrildiği görülür (Yüksel,2014:44).

Moskova Prenslüğünün başına geçen “Korkunç” lakabıyla anılan IV. İvan (1530-1584) “Çar” unvanı almasıyla “Çarlık Rusya” tarih arenasında boy göstermeye başladığı (Armaoğlu,2020:26) bu dönemde, askeri alanlardaki reformlara ağırlık verildiği ve Kazaklar (Kossaklar) ile işbirliğine gidildiği, Astrahan Hanlığı'nın ilhaki ve Kazan Hanlığı'nın yıkılmasıyla Çarlık Rusyası'nın Kafkasya istikametine yönelik ilerleme ve genişleme siyasetini uygulama fırsatı yakaladığı (Yüksel,2014:45-46) ifade edilebilir.

IV. İvan'ın 1584'te ki ölümünü takip eden günlerde bir süre kaotik bir ortama sürüklenen Rus Çarlığı'nın başına Mihail Romanov'un getirildiği 1613, bu tarihten 1917 Bolşevik İhtilal'ne kadar olan süreçte Rusya'yı yönetecek olan “Romanov hanedanı” döneminin başladığı (Armaoğlu,2020: 26) tarih olarak kabul edilebilir.

Çarlık Rusyası'nı Avrupa'nın güçlü ve büyük devletlerinden biri haline getirme faaliyetlerinin Çar I. Petro (Deli) ve Çariçe II. Katerina dönemlerinde yoğunlaşmıştır. I. Petro (1682-1725), iç kalkınma ve gelişmeyi öncelikle, kara devleti konumunda olan Rusya sınırlarını, İsveç'in hakim olduğu Baltık Denizi ve Osmanlı İmparatorluğu kontrolünde bulunan Karadeniz kıyılarına kadar uzatma idealini gerçekleştirme çerçevesinde, İsveç ile 1709'da yapılan Poltova savaşı ile Neva Nehri'nin denize döküldüğü bölgeyi ele geçirerek buraya hükümet merkezini de taşıdığı St.Petersburg şehrini kurar. Rusya'nın, 1721'de imzalanan Nysrad Barış Antlaşması gereği, İsveç'ten Estonya ve Letonya gibi yerleşim birimlerini alarak Baltık Denizi'nin doğu kıyılarına yerleşmesini sağlar (Armaoğlu,2020: 26). II. Katerina (1762-1796) (Grassi,2017:38) Alman kökenli olmasına rağmen, III. Petro ile gerçekleştirdiği evlilik sonrası Hristiyan Ortodoks Mezhebi'ne geçiş yaparak Rusluğu kabullenmiş ve 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı neticesinde Katerina, Rusya'nın ticaret gemilerini Karadeniz'de dolaştırma ve boğazlar yoluyla Akdeniz'e inme yetkisini elde etmiştir (Armaoğlu,2020: 26-27).

Çarlık Rusya'nın yayılma politikasının önemli ayağını oluşturan Kafkasya'nın işgal ve ilhak edilme planlarının, Çar I. Petro dönemine kadar uzandığı ve bunların gerçekleşmesi noktasında, Çariçe II. Katerina'nın arzusunun da bu yönde olduğu (Grassi,2017: 7-38) görülür.

2.2. Hayalin Gerçekleşmesi: Kafkasya'nın İşgali

Rusya'nın Kafkasya'ya olan ilgisi, onun sıcak denizlere inme politikasıyla birlikte değerlendirilebilir. Rusya, bölgeye yönelik faaliyetlerini 16. yüzyıldan itibaren başlattığı (Erkilet,2015: 44-45), bu dönemde Rusların Hazar Denizi istikametinde ilerlemelerinin önünde engel teşkil eden Kazan Hanlığının IV. İvan tarafından işgal edilmesiyle Rusya, Kafkasya ve Türkistan'a yönelik yayılma politikasını hayata geçirmeye başlamıştır (Çaycıoğlu, 2021: 35). Bu hamle, Çar I. Petro'nun, bir kara devleti olan Rusya'nın Hazar Denizi ve Karadeniz'i kontrolü altına alarak Osmanlı ve İran'a karşı avantaj sağlayacak olan Kafkasya bölgesinin ele geçirilmesi için geliştirilen işgal planlarının alt yapısını oluşturmuş (Bi,2011:111) ayrıca Rus Çarlığını, dünya siyasetinde sözü geçen güçlü bir devlet konumuna yükseltmek için, Kafkasya'nın mutlak surette işgal ve ilhak edilmesi gerektiğini göstermiştir (Yüksel,2014: 29-40).

Kafkasya'nın tamamını işgal etmek isteyen Çarlık Rusya, Batıdan ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kafkasyalılara gelebilecek muhtemel yardımları engellemek, Doğuda Dağıstan ve

Çeçenistan'ı hakimiyeti altına almak ve Transkafkasya (Güney Kafkasya)'da ise Gürcü kabilelerini birleştirip Osmanlı ve İran'a karşı dirençli hale getirmek ve bu iki ülke arasındaki sınırları genişleterek sınır güvenliğini sağlamaya dair planlama yapmaktadır (Baddeley,1989: 21).

Çar I. Petro (1689-1725) dönemi Rus yayılcılığının önemli bir ayağını, Hindistan ve Orta Asya'ya yönelik istila faaliyetleri oluşturur (Saray,2017:3). Rusya, bu bölgeleri himayesi altına alabilmek için, yayılma güzergahında bulunan Kafkasya ve Kırım engelini aşılması gerektiği bilinciyle işgal girişimlerinin “medenileştirme çalışması” propagandası ile meşru bir zemine oturtmaya çalışması, Rusya'nın ele geçirdiği topraklarda demografik yapıyı değiştirme ve yerel kaynaklara sahip olma imkanını elde etme gayretinde olduğunu (Erkilet,2015: 35) gösterir.

Kafkasya istikametine yönelme politikalarının ilk basamağı olarak öncelikle Kafkas Hattı'nı (Baddeley Kazak Hattı olarak isimlendirir) oluşturmaya başlayan Rusya tarafından bu bölgelerde kurulan stanitsalara (Kazakların yerleştirildiği kaleler) ve inşa edilen kalelere Kazak toplulukları yerleştirilerek Hattın Azak Denizi'ne kadar uzatılmasına devam edildi (Baddeley,1989:45). 19.yüzyılın başlarında Rus Çarlığı, Kafkasya bölgesinin tamamına hâkim olma yönündeki yayılcı politikası doğrultusunda inşa edilen Hattın, tespit edilen zayıf noktalarına kanun kaçağı göçmenler ve Ukrayna'dan getirilen tarım alanında çalıştırılan köleler ile güçlendirilmesine çalışıldığı görülür. Günümüzde Krasnodar (Rusya'nın Gürcistan ve Karadeniz sınırına yakın bir şehri) olarak bilinen Yekaterinodar (Kuş,2021:132), Kafkas işgalini kolaylaştıracak yollardan biri sayılabilecek bölgenin demografik yapısının değiştirilmesi amacıyla, bu Hat üzerinde kurulan yerleşim birimlerinden biri olduğu, şu anda Çeçenistan'ın başkenti olan Grozni şehri de aynı hedefe yönelik inşa edildiği (Baddeley,1989), Kafkasya güzergahında yerleştirilen ve Rusya tarafından bir takım askeri ayrıcalıklar tanınan Kazaklar, zamanla stanitsa sınırlarını aşarak Kafkas köylerini yağma hareketlerine başlamışlardır (Bi,2011,705).

Fiili olarak 18.yüzyıl başlarından itibaren Kafkasya ile temasa geçen Rusya, bu yüzyılın sonlarına doğru bölgede kalıcı hakimiyet sağlamak amacıyla Kafkas Hattını kurmaya devam ederken, bir yandan da Gürcistan ile bağlantıyı gerçekleştirecek ve güneye inme hedefine vakıf olacağı “Gürcistan Askeri Yolu” nu tesis etme girişimlerinde bulunduğu (Çaycıoğlu,2021:237-238) belirtilebilir. Bu stratejik koridorun kurulmasıyla yerli tebaayı ablukaya alan Rusya, Osmanlı İmparatorluğu

cephesinden gelebilecek muhtemel yardımların da önüne geçmeyi hesapladığı görülür.

Rusya'nın prenslikten imparatorluğa evrilme sürecinde geliştirdiği yayılma stratejilerinin temelini, siyasi girişimler, propaganda faaliyetleri, ekonomik yaptırımlar ve askeri operasyonların oluşturduğu söylenebilir. İmparatorluk olma yolunda hakimiyeti altına alınması gereken bölgelerin coğrafi konumu, jeo-stratejik önemi ve bölge insanların psiko-sosyal, sosyo-kültürel ve bireysel karakterlerine uygun işgal planları geliştiren Rusya, yerel ve uluslararası stratejik öneme sahip Kafkasya'yı, Polonya, Kazan ve Türkistan gibi bölgeleri direk askeri güç kullanarak elde ettiği gibi işgal etmediği, 16.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar yaklaşık iki yüz yıllık süreçte uyguladığı siyasi, ekonomik ve bölgenin demografik dokusunun değiştirilmesi faaliyetleri ile kontrol altına almaya çalışmıştır (Nevruz, 2019: 23).

Sıcak denizlere inme politikalarını gerçekleştirme noktasında, Kafkasya'yı elde etmek için gerekli siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, demografik yapının değiştirilmesi, propaganda faaliyetleri ve önemli stratejik noktalara sahip olma gibi gerekli altyapı çalışmalarını büyük ölçüde tamamlayan Çarlık Rusya, düzenli ordu birlikleri ile yönünü tamamen Kafkasya'ya çevirdiği görülür.

Kafkas-Rus Savaşları'nın başlangıç tarihi ile ilgili Rus ve Batı kaynaklarında Çar I Aleksander'in (1801-1825) General Yermolov'un yayılma planını onayladığı 1817, "Gürcü Askeri Yol" un tamamlandığı 1799 tarihleri gösterilirken, Türk tarihinde ise, Şeyh Mansur'un temellendirdiği direniş, Ayrıca, 1763'te Kafkasyalıların yaşam alanlarına yakın stratejik noktalara inşa edilen kalelerin yapım aşamasında başlayan ilk mücadelenin de savaşın başlangıcı olarak kabul edildiği (Grassi, 2017: 37-38) görülür.

Kafkasya'ya yerleşmek için Çarlığa geçişten itibaren uzun süre mücadele eden Rusya'nın kuzeyden gelen saldırılarına karşı, Kafkas-Rus savaşının seyrettiği ormanlık bölgelerde dağların, özellikle Elbruz civarından başlayarak Karadeniz kıyı boyunca 3200 metre yükseklikten deniz seviyesine kadar inen alanlarda kendilerine "Çerkes" adı verilen Adigelerin ve diğer Kafkas yerlilerinin dağınık bir şekilde karşı koydukları, doğudan gelen Rus saldırılarına karşı ise, ormanlık ve çorak dağ platolarında yaşayan Dağıstan ve Çeçen kabilelerinin daha kapsamlı, düzenli, planlı ve şiddetli direniş göstermelerine rağmen, bu iki bölge arasında yeterli iletişimin ve bağlantının kurulamaması nedeniyle kolektif direncin yeterli olmayışı, Kafkasya'nın Rusya tarafından işgalini kolaylaştıran önemli bir etken (Baddeley,1989: 20) olduğu belirtilebilir.

Kafkas-Rus savaşlarının Kuzeydoğu ayağı, Şeyh Şamil'in 6 Eylül 1859 tarihinde teslim olmasıyla sonlanırken (Grassi,2017: 50), diğer bölgelerde ise küçük çaplı çatışmaların devam ettiğini, fakat yeterli direncin sağlanamadığı ve nihayetinde savaşın Rusların lehine sonuçlandığı görülür. Tarihin ilk devirlerinden itibaren çeşitli nedenlerle gerçekleşen kitlesel nüfus hareketlerinin toplumsal ve bireysel hafızalarda derin izler bıraktığı gibi, Rus işgalinin de Kafkasyalıların zihin dünyalarında benzer etkiyi gösteren göç olgusunu harekete geçirdiğini, Kafkas nüfusunun Osmanlı topraklarına yönelmesine neden olduğunu belirtmek mümkündür.

2.3. Demografik Yapıya Müdahale: Zorunlu Göç

Kafkas direncinin kırılmasından sonra Rus hükümeti, yerlilerden herhangi bir şart öne sürmeden teslim olmalarını ve kendi hakimiyetleri altında, önceden belirlenen alanlarda ikamet edebileceklerini, aksi takdirde Osmanlı topraklarına sürüleceklerini bildirir. Kafkas boylarının topraklarını korumaya yönelik fiili mücadelenin 1859'da mağlubiyet ile sonuçlanmasının ardından, bir kısım Kafkasyalı, yurt savunmasının gerekirse kıyamete kadar sürdürülmesini, diğerleri ise, Osmanlı topraklarına hicret edilmesi yönünde görüş beyan etmişlerdir (Erkilet, 2015: 51). Bazı bölgelerde küçük gruplar halinde direnişin devam ettiği, ancak Rus işgalini engelleyememesi sonucunda zorunlu kitlesel nüfus hareketinin başladığını söylemek mümkündür.

Kafkasya'dan Osmanlı toprakları yönünde gerçekleşen göçlerin, bazı ailelerin 1850'li yıllarda gönüllü olarak göç etmesiyle başladığı, 1862-1865 yıllarında kitlesel nüfus hareketine dönüştüğü, 1877-1878, 1890-1908 tarihleri aralığında yoğun bir şekilde 1920'lere kadar devam ettiği (Bice,1991: 45) görülür.

Rusya'nın göç politikalarını belirleyen 1838 yılında St.Petersburg'ta kurulan Kafkasya Komitesi'nin sunduğu plana göre, Kuzey Kafkasya halklarının üçte biri yaşadıkları bölgelerden göçe mecbur bırakılarak, onlardan boşalan topraklara Rus-Kazakların iskanının sağlanması, bölgeye Çarlık idari ve askeri personelin görevlendirilmesi (Bice,1991: 46), kalan üçte ikilik kısmı ise, Don havzasındaki bozkırlarda düzenli koloniler şeklinde yaşamaları sağlanmalıdır (Grassi,2017:65). Rus yazar General Rostislav Andreevich Fadeyev, bu planın, Dağlıların birçoğunun Çar'a biat etmeyerek Osmanlı topraklarına kitleler halinde yöneceklerinin kuvvetle muhtemel olması nedeniyle uygulanabilirliğinin zayıf olduğunu (Bice,1991: 46) belirtir.

1850’li yıllarda gönüllü küçük gruplar halinde başlayan göç hareketleri, 1860 yılından itibaren Rus hükümetinin uyguladığı zorunlu göç politikasıyla, kitlelerin silah zoruyla sürülmesi eylemine dönüştüğü, birçok Kafkasyalının Anapa, Novorossiysk, Tuapse, Soçi, Şakhe, Vardan ve diğer limanlardan, Osmanlı topraklarına gönderilmesi şeklinde gerçekleşen zorunlu göç hareketlerinin 1865 yılına kadar devam etmiştir (Nevruz,2019: 560).

Kafkas yerlilerinden boşalan alanlara yerleştirilen Kazaklara imtiyazlar tanınması, Ortodoks Rus ve denizci halkların işgal edilmiş topraklara yerleşmeleri için teşvik edilmeleri ve Kafkasya’da on yıl görev yapan kamu görevlilerine topraklardan pay isteme hakkı verilmesine rağmen, işgal edilen bölgelere iskanın yetersiz olması sebebiyle Rus hükümeti, 1867’de muhtemel göçleri yasaklama kararını, 1874 Osmanlı-Rus antlaşması gereği, iç göçler hariç, Rusya’nın onayı olmadan gerçekleşebilecek dış göçlerin yasaklanmasıyla sağlamlaştırdığı (Grassi, 2017: 80) görülür.

3. OTOKTONLUKTAN GÖÇMENLİĞE GEÇİŞ: İSKÂNLAŞTIRMA SORUNSALI

İskân olgusu, toplumsal hayatın başlangıcından itibaren hukuk ve siyaset kurumları gibi sürekli olarak gelişmiş ve değişmiştir. İnsanlık tarihinin önemli sosyal değişmelerinden birçoğu büyük nüfus hareketleri sonucu ortaya çıkmıştır. Tarihin ilk dönemlerinde avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını idame eden insanlar, tarım ve hayvancılığa geçişleri ile mağaralar gibi doğal sığınaklardan ve yaşam alanlarından kendilerinin inşa ettikleri korunaklara taşınarak yerleşik hayata geçip iskân olmuşlardır. Zamanla küçük yerleşimleri yerini sitelere bırakarak sosyal hayatın başlaması, aile, devlet gibi toplumsal birliktelikleri oluşturmuştur. Devam eden süreçte, sosyal düzenin sağlanması için kurallar konulmuş, bu kurallar çerçevesinde birlikte yaşama kültürü tesis edilmeye başlamıştır. İskân oldukları alanlara aidiyet hissetmeye başlayan toplumlar, yaşam alanlarını yurt olarak kabul etmeye başlamışlardır (Babuş, 2006: 19-20).

Bir sorunsal olarak iskân; nüfus ve toprak dağılımı, devlet hizmetlerinin ülke geneline ulaştırılması, devletin öz kaynaklarının dengeli kullanılması, etnik grupların, din ve inançların ülke içindeki dağılımı, yerel yönetimler ve lokal sorunların çözümü, devletin bağımsızlığının korunması ve üretimin artırılması gibi geniş alanlara sirayet eden konuları içermektedir (Babuş, 2006: 13).

3.1. Osmanlı Devleti'nin İskân Politikası

Osmanlı İmparatorluğu, tarih boyunca kitlesel nüfus hareketlerinden etkilenmiş, topraklarına yönelik Yahudi, Macar ve Leh gibi gayr-i Müslimlerin ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinden sonrasında Nogay, Tatar ve 1864 'te gerçekleşen Kafkasyalılar gibi Müslümanların göçlerini kabul etmiştir (Doğan, 2020: 133-134).

Ruslara karşı Kafkas direnişinin, Şeyh Şamil'in 6 Eylül 1859 tarihinde teslim olmasıyla sona yaklaştığı ve Kuzeypatı Kafkasya Naibi Mehmet Emin Paşa tarafından silahlı mücadelenin kısa bir süre daha devam ettirilmesine rağmen 1864'te tamamen sona ermesiyle, Kafkas halklarının bir ay içerisinde Rus Hükümeti tarafından belirlenen ve kontrol altında tutabilecekleri vadilere yerleşmelerini, ya da Kafkasya'yı terk etmelerini, aksi takdirde bölge yerlilerinin tamamen savaş esiri olarak Rusya'nın çeşitli yerlerine sürüleceğini ilan etmesiyle, Kafkasya'dan Anadolu'ya zorunlu göç süreci başlamış oldu (Sarıbal, 2018: 21-22).

Kafkasya'dan Anadolu'ya göç sürecinde Rus Hükümeti, Kafkas yerlilerini deniz yoluyla eşyasız bir şekilde bölgeyi terk etmelerini şart koşarak, Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki toplanma merkezlerinde bir araya getirerek Anadolu'ya sevk işlemlerini başlatmış, ancak yeterli sayıda gemi olmaması, göçmen naklini geciktiriyordu. Kafkasyalıların çok azı kendi imkanları ile, kalan çoğunluk ise Rusların bir an önce bölgeyi yerlilerden temizleme arzusuyla tahsis ettiği ticaret ve savaş gemileri ile, Osmanlı gemilerini kullanarak ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır (Yüksel, 2017: 408).

Osmanlı topraklarına yönelen Kafkas göçmen kitesinin Hükümet tarafından kabul edilmesinin temelinde; Hilafet makamının Müslümanları koruma düşüncesi, imparatorluk sahasının daralması, üretici nüfusun azalması, işlenmeyen tarım arazilerinin ekonomiye kazandırılması, asker ihtiyacının karşılanması noktasında Kafkasyalılardan faydalanılması ve sınır güvenliğinin sağlanması gibi düşünceler yatmaktadır (Doğan, 2020: 115-116). Âtıl durumda olan tarım arazilerinin işlenmesi için gerekli olan insan gücüne ihtiyaç duyan Devlet, göçmenlere karşılıksız tarım arazisi temin ederek ülke kalkınmasına katkı sağlamasını amaç edinmiştir. Göçmenlerin belli bir süre askerlikten ve vergiden muaf tutulması ayrıca göçmenlerin dini hayatlarında kolaylıklar sağlanması, Anadolu topraklarını göçmen cazibe merkezi haline getirmiştir (Günay, 2021:104).

3.2. İskâna Yönelik Kurulan Komisyonlar ve Yasal Düzenlemeler

Kırım Savaşı (1852-1856) ve Rus-Kafkas savaşları sonrasında gerçekleşen 1864 Kitlesele Kafkas göçü öncesi Osmanlı Devleti, göçmen iskânıyla ilgili faaliyetlerini, göçü ilk karşılayan sınır bölgelerine gönderilen talimatnameler ve göçmenlerin devlete başvuruları sonucunda verilen kararlar çerçevesinde yürüttü. Göçmenlerin geçici iskanları, iaşe, sevk ve idaresi görevi, İstanbul ile sınırlı olan ve Ticaret Nezareti ile koordineli çalışan Şehremaneti tarafından yürütülmekteydi. Eyaletlerdeki iskânlaştırma faaliyetleri ise, Ticaret Nezareti'nin yönetiminde ve sorumluluğunda gerçekleştirildi (Saribal, 2018: 23-24). Göçlerin yoğunlaşması nedeniyle, genel bir iskân politikası takip edecek olan, 1860 yılında Trabzon Valisi Hafız Paşa başkanlığında "İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu" kuruldu (Babuş, 2006: 61), (Bice, 1991: 47), (Demirtaş, 2017: 156). Göç hareketlerinin hızını kaybetmesiyle faaliyetleri durdurulan komisyon, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrası yeniden ivme kazanan göçmen akını nedeniyle 18 Haziran 1878'de "İdare-i Umumiyye-i Muhacirin" adıyla tekrar kuruldu (Yüksel, 2017: 406).

Savaşlar sonrası 19. Yüzyılın başlarında büyük nüfus kaybına uğrayan Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli siyasi ve askeri politikaların etkisiyle verimli tarım arazilerinin işlenememesi nedeniyle gıda ve hammadde temininde sıkıntılar yaşadı. Sanayileşen Avrupa Devletlerinin yoğun hammadde ve gıda talebiyle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, bu taleplerin karşılanması ve savunma gücünün artırılması için ihtiyaç duyulan nüfusun sağlanmasına yönelik göç etmek isteyenler ile ilgili 1 Ocak 1857 (Saribal, 2018: 25-27), Tanzimat Yüksek Kurulu tarafından 9 Mart 1857 (Saylan, 2017:434-435) ve göçmenler ile yerli halkın aynı haklara sahip olduğunun ifade eden 1856 tarihli talimatnameler yayınlanmıştır (Doğan, 2020:136)

3.3. İskân Sürecinde Karşılaşılan Sorunların Yol Açtığı Sosyolojik Sonuçlar

Rusların Kafkasya'yı işgali ile başlayan kitlesele nüfus hareketine tanıklık eden Rus yazar Lev Aleksandroviç Tikhomirov göç esnasında yaşananları şöyle dile getirir, "Bütün bu yapılanlar vahşi bir zulüm, başka kelime bulamıyorum. Yaklaşık dört yıl sürdü ve 1863'te zirveye ulaştı. Onlar, tifüs ve diğer salgın hastalıklardan sinekler gibi ölüyorlardı. Çerkeslerin başına gelen musibetin tarifi mümkün değildir. Zulümden kaçanlar ise, kışın ortasında, yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarından yoksun ve ne yapacaklarını bilmez bir şekilde dolanıp duruyorlardı"

(Nevruz,2019: 555). Samsun ve Trabzon gibi şehirlerde hazırlanan geçici iskân alanlarına yerleştirilen göçmenler arasında baş gösteren salgın hastalıklardan, bölgede görevli sağlık çalışanları, göçmen işlerinden sorumlu memurlar ve yerli ahalinin de etkilendiği (Doğan, 2020: 173) görülmektedir.

Büyük göç dalgasıyla karşılaşan Osman İmparatorluğu, göçle birlikte ortaya çıkan sağlık, iâşe ve iskan gibi sorunların oluşturduğu kaotik süreci, “İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu “ (Bice.1991: 47) eliyle yönetmeye gayret etmesine rağmen salgın hastalıkların önüne geçilememesi neticesinde, hekim ve şair olan Abdülhak Molla (1786-1854) tarafından pandemi ile mücadele için kurduğu Meclis-i Tahaffuz-ı Ula (Yüksek Karantina Meclisi) hükümeti, ilk gerçekleşen göçmenler arasında etkisini gösteren hastalıkların tekrarlanıp yayılmaması için uyarması nedeniyle, hükümet tarafından İstanbul'a göçler yasaklanmıştır (Grassi, 2017: 170(Ç.N.),176).

Osmanlı Hükümeti'nin, Karadeniz sahillerinde toplanan göçmenlerin, yeme-içme, barınma ve sağlık sorunlarının ivedilikle çözüme kavuşturulması için acil eylem planı hazırlanması ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerine iskân edilmesi noktasında stratejik planlar geliştirilmesine yönelik çalışmalara hız vermiştir.

Deniz yoluyla gelen Kafkas göçmenleri, İstanbul ve Samsun, Trabzon, Sinop gibi Karadeniz liman şehirlerinde geçici bir süre bekletildikten sonra seri bir şekilde kalıcı iskân bölgelerine sevk edilmeye çalışılmasına rağmen, kalıcı iskân yerlerinin tespitindeki gecikmeler sebebiyle, geçici iskân süresinin uzaması sonucunda sosyal, ekonomik ve sağlık gibi sorunlar kendini göstermektedir (Yüksel, 2017: 408-409).

Dışarıdan içeriye gerçekleşen yoğun kitlesel nüfus hareketi, Osmanlı Devleti'ni göçmenlerin iskânı konusunda zor duruma düşürmüştü. Önceleri devlet yardımı yapılırken, göçmen sayısının artmasıyla yardımların azalması, bazı göçmenlerin kendi sınırlı imkanlarıyla temel ihtiyaçlarını karşılama mecburiyetinde kalmışlardı. İlk göçmen kabilelerinden vasıfsız olanlar kırsala, eğitilmiş ve zanaatkar olanlar ise şehirlere yerleştirilerek iskân sorununa geçici çözüm üretilmeye çalışılmıştır (Babuş, 2006: 47).

Kafkas göçmenlerin bir kısmı, Osmanlı Devleti'nin iskân politikası doğrultusunda, Sinop'tan başlayarak Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş, Hatay, Suriye ve Ürdün'e kadar uzanan hatta, diğer bir kısmı ise, Çanakkale ve Balıkesir'den başlayarak Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli ve Düzce

hattına yerleştirildi (Doğan, 2020: 147). Farklı bölgelere dağınık bir şekilde iskân edilen Kafkas göçmenlerin feodal yapılarını devam ettirmelerinden kaynaklanabilecek, yerli nüfus ile uyum ve asayiş sorunu gibi muhtemel sorunların önüne geçilmeye çalışılmıştır (Doğan, 2020: 144-145).

Osmanlı Devleti tarafından Kafkas göçmenlerinin iskân edildikleri arazilerin bir kısmı aşiretler ve yarı göçebe yaşayan Türkmenler tarafından yaylak olarak kullanılması nedeniyle, göçmen nüfus ile yerli halk arasında asayiş sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Taraflar arasında çıkması muhtemel çatışmaların önlenmesi için aşiretlerin ve Türkmen boylarının (Avşarlar gibi) yaylaklara (Uzunyayla gibi) çıkmaları devlet tarafından yasaklanarak yerleşik hayata geçmeleri yönünde baskı uygulanmıştır. Ayrıca asayişin sağlanması için askeri tedbirler alınmıştır. Göçmenlerin yerleştirildikleri yerleşim birimlerindeki ekonomik sıkıntılar sebebiyle bazı göçmenlerin eşkıyalık yapmaları, silahlı gruplar halinde dolaşmaları ve toplumda huzursuzluğa yol açmaları halk tarafından şikâyet konusu olması, güvenlik açısından göçmenlerin dağınık ve farklı bölgelere yerleştirilmelerine ihtiyaç duyulmuştur (Günay, 2021:117-119,123-125). Adıyaman'a iskân edilen 1864 Kafkas göçmenlerinin Atmalı Aşireti başta olmak üzere çeşitli aşiretlerin yerleşim alanlarına yakın olması, taraflar arasında sorun oluşturabileceği ihtimalini güçlendireceği düşüncesiyle göçmenler Pazarcık Kazası'na nakledilmiştir (Özlü, 2017: 459).

Göçmenler ile yerli halk arasında yaşanan arazi sorunlarının temel sebepleri arasında, iskân memurlarının ve yerel idarecilerinin arazi dağıtımındaki keyfi tutumları, rüşvet alma, adam kayırma ve arazi tapu senetlerinin zamanında dağıtılmaması gibi hukuki olmayan uygulamalar ve bürokratik engeller gösterilebilir (Saribal, 2018:124-125). 1864 Kafkas göçlerinin yoğunlaştığı dönemlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik ve askeri sorunlar ile uğraşması, göçmenlerin iskânı, işlerinin temini ve istihdamlarının sağlanmasında, göçün ilk dönemlerinde göçmenlerin işe ihtiyaçlarını karşılamak için yevmiye verdiği ancak göçmen nüfusunun yoğunlaşmasıyla birlikte oluşan kaynak yetersizliği aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur (Yüksel, 2017:414-416).

Göçmenlerin yeni yerleşim alanlarında karşılaşılan arazi dağıtımını temelli asayiş sorunlarına, “Takvim-i Vekayi”, “Ceride-i Havadis”, “Tercüman-ı Ahval” ve “Tasvir-i Efkâr” gibi dönemin gazetelerinde yer verilmiş, göçmenler ile yerli halkın genel olarak uyum içerisinde

oldukları, olumlu yönde komşuluk ilişkileri geliştirdikleri okuyucularına aktarılmıştır (Doğan, 2020: 184).

Anadolu'ya göç ettirilen Kafkas ve diğer göçmenlerin karşılaştıkları zorlukların başında barınma sorunu önemli bir yer tutmaktadır. Göçmenlerin kalıcı iskanlarının sağlandığı şehirlerde nüfusun artması, demografik yapının değişmesi, şehir merkezi etrafında plansız ve alt yapısı yetersiz bir şekilde inşa edilen göçmen yerleşim alanlarının insan sağlığını tehdit edici olması, halk arasında birtakım huzursuzluklara yol açmıştır (Sarıbal, 2018: 11). Bu tür sorunlar, vakıflar ve hayırseverlerin katkılarıyla sağlıklı yaşam alanları oluşturularak çözülmeye çalışılmıştır. Göçmenlerin ihtiyaç duyduğu cami ve eğitim kurumlarının yapımı ve giderlerinin karşılanması için Sultan Abdülaziz'in valideleri Pertevniyal Valide Sultan'ın kurucusu olduğu vakfın gelirleri kullanılarak eğitim sorunun çözümüne katkı sağlandı. Ancak vakfın göçmenlerin eğitim ve öğretimi için sağladığı destek, gelirlerinin azalması gerekçe gösterilerek kesildi. Sonraki süreçte eğitim kurumlarına ait giderler mahalle gelirlerinden karşılanmaya devam edilmiştir (Sarıbal, 2018: 144-145).

Kafkas göçmenleri, iskân sürecinde rızaları dışında farklı bölgelere sevk edilmeleri ve sevk esnasında meydana gelen karmaşada, aile fertlerinin birbirlerini kaybetmeleri sebebiyle ailelerin parçalanması sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Göç alan Kaza yöneticileri, aile bireylerinin tekrar bir araya gelmelerini sağlamak için ortak hareket ederek parçalanmış aile sorununa çözüm üretmeye çalıştılar (Demirtaş, 2017: 163). Dul ve yetimler ise, Muhacirin Komisyonu bünyesinde kurulan "Muhacirin Dul ve Eytamhanesi" ve sonraki dönemlerde "Darü'l Acezeler" aracılığıyla korunmaya ve topluma kazandırılmaya (Sarıbal, 2018: 142) gayret edildi.

Osmanlı topraklarına iskân edilen Kafkas göçmenlerinin kültür unsurlarının temelini oluşturan dillerini korumadaki hassasiyetleri ve yeni yaşam alanlarında konuşulan dilin anlaşılabilmesi bölge sakinleri ile uyum sürecinde önemli bir sorun teşkil ettirmiştir. Kısa sürede kendi dillerini de muhafaza ederek yerli dili öğrenen göçmen unsur, dil sorununu büyük oranda çözmüştür (Doğan, 2020: 178).

Osmanlı Devleti tarafından, Rusya'nın ileri süreçte Kafkasyalıları himaye etme iddiasında bulunabileceği ihtimali dahilinde, göçmenlerin tabiiyeti sorunuyla karşılaşmamak için, ülke genelinde nüfus sayımı yaparak, ülkelerinde ikamet eden göçmen unsurlar yerli ahali ile mahalle kütük defterine işlenmiştir (Yüksel, 2017: 413).

4. SONUÇ

Zor şartlarda Kafkasya'dan Anadolu istikametinde gerçekleşen nüfus hareketinin, göçmenlerin bireysel ve toplumsal hafızasında bıraktığı derin izler ve yerleştirilecekleri bölgelerin belirsizliği, birlikte yaşamak mecburiyetinde kalacakları yeni kültürlerin bilinmezliği gibi olumsuzlukların temellendirdiği anominin, sosyo-kültürel hayatlarına, geleneğin yeniden icadı ve diasporik kimliklenme sürecine etki etmiştir. Kafkas toplumu, etno-sosyolojik ve kültürel kimliklerini kaybetmemek adına vakıf, dernek gibi sivil toplum örgütleri ile dergi, gazete, kitap gibi yayınlar aracılığıyla büyük mücadele örneği göstermişlerdir.

Anadolu'nun yerli ahalisinin, Kafkasya'dan göç eden Abaza, Adige, Kabardey gibi genelde dindaş oldukları Kafkasya'nın otokton halklarının tamamını "Çerkes" adıyla kabullendiklerini ve göçmen olarak görmediklerini söylemek mümkündür. Ancak Kafkas göçmenlerinin kendilerini Adige, Abhaz ve Kabardey gibi boy, soy ve sülale kimlikleriyle ifade etmeyi tercih ettikleri görülmektedir.

Sonuç olarak, zorunlu göçe maruz kalan 1864 Kafkas göçmenleri, Osmanlı Devleti tarafından uygulanan iskân politikalarının bazı aksaklıklarına rağmen yerli halk ile etnik ve kültürel kimliklerini ve kültürel dinamiklerini korumaya çalışarak birlikte yaşama geleneği oluşturmaya çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, Fahir, (2020), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, İstanbul, Kronik Kitap.
- Babuş, Fikret, (2006), *Osmanlı'dan Günümüze Etnik- Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, İstanbul, Ozan Yayıncılık.
- Baddeley, John F., (1989), *Rusların Kafkasya'yı İşgali ve Şeyh Şamil*, İstanbul, Kayıhan Yayınevi.
- Berkok, İsmail, (1958), *Tarihte Kafkasya*, İstanbul, İstanbul Matbaası.
- Betrozov, Ruslan, (2009), *Çerkezlerin Etnik Tarihi*, Ankara, Çev. Orhan Urabelli, Kaf-Dav Yayınları.
- Bi, Mahmut, (2011), *Kafkas Tarihi II.Cilt*, Ankara, Berikan Yayınevi.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, (2021), *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti, General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Demirtaş, Mehmet, (2017), “1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'nın Göç Olaylarına Etkileri ve Göçmenlerin Durumu” Editör: Osman Köse, Geçmişten Günümüze Göç, Samsun, Canik Belediyesi, Kültür Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit, (2020), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitapevi
- Doğan, Ayşenur, (2020), *Savaş, Sürgün ve İskân Çerkes Sürgünü ve Osmanlı Basınına Yansımaları (1863-1865)*, İstanbul, Cinius Yayınları.
- Erkilet, Alev, (2015), *Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya*, İstanbul, Büyüyenay Yayınları.
- Grassi, Fabio L., (2017), *Yeni Bir Vatan Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu'na Zorunlu Göçü (1864)*, İstanbul, Tarihçi Kitapevi.
- Günay, Enver, Atılgan, Dilek, Serin, Emine, (2017), “Dünya’da ve Türkiye’de Göç Yönetimi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, 37-60
- Kaya, Ayhan, (2011), “Türkiye’de Çerkesler, Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı”, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Kuş, Ayşegül, (2021), *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat.
- Nevruz, Yılmaz, (2019), *Umumi Kafkasya Tarihine Giriş III. Cilt*, İstanbul, Kafkas Vakfı Yayınları
- Özlu, Zeynel, (2017), “19.Yüzyılda Besni (Adıyaman) Kazasına Yapılan Dış Göçler”, Editör: Osman Köse, Geçmişten Günümüze Göç, Samsun, Canik Belediyesi, Kültür Yayınları.
- Özsaray, Mustafa, (2012), *Çerkeslerin İslamlaşması & Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslamiyet'in Kuzey Kafkasya'ya Girişi*, İstanbul, İz Yayıncılık
- Saray, Mehmet, (2017), *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti'yle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1870)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Sarıbal, İsmet, (2018), *Osmanlı Devleti'nde Muhaceret, İskân ve Entegrasyon Bursa Sancağı Örneği (1845-1908)*, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık

Yüksel, Ahmet, (2014), *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Osmanlı İstihbarat Ağı*, İstanbul, Dergâh Yayınları.